

## Türk Atasözlerindeki Dinî ve Ahlakî Motiflerin Eğitim-Öğretim Ortamında Kullanılması\*

Semra ÇİNEMRE\*\*

**Özet-** Bu çalışmanın amacı, içerisinde pek çok dinî ve ahlakî değer taşıyan Türk atasözlerinin eğitim-öğretim ortamında nasıl kullanılabileceğine dair içerik analizi yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle belli başlı bazı atasözleri kaynakları taranarak dinî ve ahlakî unsur taşıyan atasözleri tespit edilmiştir. Daha sonra, tespit edilen atasözleri, ilettiği düşünülen dinî ve ahlakî değere göre tasnif edilmiştir. Atasözleri tasnif edilirken bahsi geçen değeri örnekleyebilme ve kaynağını aldıkları dinî referanslarla ilişkilendirilebilme özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Araştırma sonucunda atasözlerinin çok sayıda dinî ve ahlakî değer taşıdığı, bunun yanında; gerek eğitimsel özellikleri itibarıyla, gerekse farklı yöntemlerin uygulanmasına elverişli olmaları yönüyle, eğitim-öğretim ortamında, özellikle de din ve değerler eğitimi alanında başvurulması gereken önemli materyaller oldukları sonucuna varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler-** Atasözü, Dinî değer, Ahlakî değer, Değerler eğitimi, Eğitim-öğretim ortamı

### Giriş

Atasözleri, bir anda söylenmiş süslü ve kafiyeli sözler olmayıp; asırlar boyunca edinilmiş tecrübelerin ürünüdür. Bu özelliğiyle, engin tecrübeleri yansıtan atasözleri, hikmet dolu sözler olup, toplumun dinî ve ahlakî pek çok değerini de

\*Bu makale, 26-28 Ekim 2011 tarihlerinde Eskişehir’de gerçekleştirilen Değerler Eğitimi Sempozyumu’nda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

\*\* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı.

**E-posta:** semra\_c.emre@hotmail.com

içerisinde barındırmaktadır. Nitekim Müslüman bir toplum olarak örf ve adetlerimizde, edebiyatımızda, sanatımızda ve kültürün diğer pek çok unsurunda olduğu gibi, atasözlerimiz üzerinde de İslam dininin etkisi çok büyüktür. Tarihi seyir içerisinde nice tecrübelerle harmanlanmış olan atasözleri, hiç şüphesiz geçmişte olduğu gibi şimdiki ve gelecek nesiller için de oldukça önemli mesajlar taşımaktadır.

Atasözlerinin uzun gözlemler neticesinde ortaya çıktığını vurgulayan Aksoy (1991, i.) Sosyal olayların nasıl olduğunu belirten atasözleri, ii.) Sosyal olaylardan ders almamızı hatırlatan atasözleri, iii.) Tabiat olaylarının nasıl olduğunu belirten atasözleri, iv.) Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt veren atasözleri, v.) Bir takım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösteren atasözleri, vi.) Adet ve gelenekleri bildiren atasözleri, vii.) Bazı inanışları bildiren atasözleri olmak üzere, atasözlerini yedi gruba ayırmaktadır (Aksoy, Aktaran: Kurt, 1991, s. 3). Tasnife bakıldığında atasözlerinin çok geniş boyutları kapsadığı ve pek çok açıdan inceleme konusu olmaya elverişli olduğu ortadadır. Dolayısıyla atasözleri, günümüz araştırmalarında da sadece dilbilim açısından değil; psikoloji, sosyoloji, felsefe, tarih, ahlak ve eğitim gibi birçok alan yönünden inceleme konusu yapılmaya değer önemli bir hazine kaynağı mahiyetindedir (Aksoy, 1991, s. 131; Altun, 2004, s. 90). Ancak ülkemizde atasözleri üzerinde yapılan akademik çalışmaları örneklemesi bakımından Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinin verilerine bakıldığında, 1989-2012 yılları arasındaki 13 yıllık süreçte yapılan 61 lisansüstü tezde; psikoloji, sosyoloji, kimya eğitimi, halkla ilişkiler, sosyal bilgiler eğitimi gibi alanlardan sadece birer örneğe; dini açıdan ise üç örneğe rastlamaktayız. Geriye kalan çalışmalar ise, genellikle Türk Dili ve Edebiyatı, Türkçe Eğitimi ya da diğer dil ve edebiyat alanlarında yapılmıştır (bkz. <http://tez2.yok.gov.tr/>).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, atasözleri aslında birçok alana katkı sağlama özelliğine sahip olup, çok farklı konu çeşitliliği sunsa da; şimdiye kadar konunun çok yönlü bir şekilde çalışıldığını söylemek güçtür. Bu ihtiyaçtan yola çıkarak biz, bu çalışmamızda atasözlerini içerdikleri dinî ve ahlakî değerlerden hareketle eğitim-öğretim açısından ele almaya çalışacağız. İçine düşülen değerler yitimi neticesinde, pek çok dinî ve ahlakî değeri öğren-cilere kazandırma gayesiyle, değerler eğitimi alanında yapılan yeni girişimler de göz önünde bulundurulduğunda, gerçekleştirdiğimiz bu çalışmanın isabetli olduğu görülecektir. Nitekim araştırma neticesinde de ortaya konacağı gibi; atasözleri, bir taraftan, din ve değerler eğitimine muhteva açısından çok sayıda

malzeme sunarken; diğer taraftan da genel eğitim ilke ve prensipleriyle uyum göstermektedir.

Araştırmanın bulgularına geçmeden önce, genel olarak atasözlerinin tanımı ve özelliklerine temas etmekte ve eğitim-öğretim bağlamında atasözlerinin anlatım özelliklerinden ve kullanılabileceği bazı öğretim yöntemlerinden bahsetmekte yarar görüyoruz.

### **Atasözü: Tanımı ve Özellikleri**

Atasözü, “Anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü ve kalıplaşmış söz.”dür (Türk Dil Kurumu [TDK], 1998, s. 155). Bir başka deyişle “Atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeleri sonucu oluşan birtakım genel kuralların öğüt biçiminde veya hikmetli sözler olarak kalıplaşmış haline atasözü denir.” (Pala, 2010, s. v).

Atasözlerinin en önemli özellikleri; biçim bakımından kısa, anlam bakımından özlü ve mecazî olmalarıdır. Atasözleri, uzun asırlar boyunca küçük değişikliklerle de olsa söylenmeye devam ederken, zaman zaman vezin ve kafiye bürünür, bu nedenle atasözlerinin önemli özelliklerinden biri de, edebî ağırlıklı olmalarıdır (Pala, 2010, s. 5). Atasözlerinde tekdüze bir anlatım görülmez, bu bakımdan atasözleri, Türkçenin anlatım yönünden ne denli zengin olduğunu da ortaya koymaktadır. Bunun yanında atasözlerinin diğer önemli bir özelliği de, eski olmasıdır. Türk atasözleri dünyanın en eski atasözleri arasında yerini almaktadır (Çotuksöken, 2002, s. 10-12). Öte yandan Türk atasözlerinin önemli özelliklerinden biri de; muhtevasını önemli ölçüde dinden almış olmasıdır. Nitekim kökenleri araştırıldığında pek çok atasözünün, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dayandığı görülür (Aşıkoğlu, 1998, s. 45). Hatta yapılan bazı araştırmalara göre, bazı tabir ve terimlerle, özlü sözler olduğu gibi İslam’dan alınmıştır (Başaran, 1994, s. 2).

Atasözleri, ilk söyleyeni belli olmadığı, unutulduğu ya da pek çok kişi tarafından aynı biçimde söylenme imkânına sahip oldukları için halkın ortak malıdır (Pala, 2010, s. 6). Atasözlerinin köklerini ve ortaya çıkış sebeplerini tespit etmek zordur. Zira zamanla üzerine yapılan ekleme, çıkarma ve değişikliklerle belli kişilere has olmaktan çıkıp topluma mal olmuşlardır. Ancak atasözlerinin bilinen ilk örneklerine Orhun Abideleri’nde, Divan-ü Lügati’t-Türk’te ve

Dede Korkut Kitabı'nda rastlanmaktadır. O dönemde tespit edilen atasözleri incelendiğinde, atasözlerinin o dili konuşan insanların özelliklerini, görüşünü, yaşantısını ve değer yargılarını yansıttığı görülür (Bulut, 2011, s. 63; Erginer, 2010, s. 6).

### **Atasözleri ve Eğitim-Öğretim Ortamı**

Atasözleri kendi içerisinde pek çok eğitim teorisi ve bunun yanı sıra tekrar, pekiştirme, disiplin, zekâ ve bireysel farklılıklar, güdü ve ihtiyaç gibi pek çok öğrenme unsuru taşımaktadır (Kurt, 1991, s. 46). Kültürümüzdeki atasözleri bu yönüyle ele alınıp incelenirse ve sistemleştirilse, eğitim faaliyetlerine önemli katkıları olduğu görülecektir (Bilgin, 1987, s. 122).

Genel eğitim prensipleri yanında, bir de din ve değerler eğitimi bağlamında düşünülecek olursa; özellikle de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi gibi çok yönlü bir derste etkin bir din öğretimi için yöntem ve içerik zenginliğine başvurmak kaçınılmazdır (Akyürek, 2009, s. 124). İşte bu kısımda atasözlerinin, öğretim yöntemlerine nasıl katkıda bulunabilecekleri iki başlık altında irdelenmeye çalışılacaktır.

### **Eğitim Açısından Atasözlerinin Anlatım Özellikleri**

Atasözlerinin anlatım özellikleri pek çok yönüyle eğitim ilke ve prensipleriyle uyumluluk arz etmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- i.) *Doğrudan ve Dolaylı Anlatım:* Kimi atasözlerinde anlam oldukça açıktır. Bir okuyuşta ya da duyuşta ne anlatılmak istendiği hemen kavranacağından mesajın alıcıya ulaşması başarılı olur. Örneğin: Dertsiz baş olmaz. Ancak kimi atasözlerinde de anlam dolaylıdır. Bu şekilde belli bir kişiyi hedef almaksızın, bir başkasına ya da umuma söyleniyormuş gibi yapılan ikazlar da yerine göre, kişileri rencide etmeksizin sonuca ulaşılması bakımından etkilidir. Örneğin: Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.
- ii.) *Örneklemeli Anlatım:* Kimi atasözlerinde bir olay ya da bir gözlem, bir yargıya kanıt olarak gösterilir. Bu şekilde vurgulanmak istenen anlamın kavranması da kolaylaştırılmış olur. Örneğin: Kar kuytuda, para pintide eğleşir.

iii.) *Karşılaştırmalı Anlatım:* Kimi atasözlerinde ise çok açık karşılaştırmalara yer verilerek temel bir yargıya varılmak istenir. Örneğin: Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

iv.) *Hikmetli Anlatım:* Atasözleri, olaylara ve nesnelere sıradan bir bakıştan ziyade, hikmetle dolu bir bakış açısı sunar. Bu şekilde, insanların, özellikle kritik durumlarda, gerginlik yaşamadan, teselli bulmaları ve olaylardan ders almaları sağlanır. Örneğin: İyilik yap denize at, balık bilmezse Hâlik bilir.

### **Atasözlerin Kullanılabileceği Öğretim Yöntemleri**

Atasözleri, eğitim-öğretim ortamında pek çok öğretim yöntemi açısından kullanılmaya elverişlidir. Bunlardan bazıları şunlardır:

A. *Soru-Cevap Yöntemi:* Soru-cevap yöntemi en çok kullanılan yöntemlerden biri olup, Sokrates yöntemi ya da doğurtuculuk/bulduru yöntemi olarak da adlandırılır. (Aydın, 2004, s. 246).

Soru-cevap yöntemi, bir atasözünün anlamına ilişkin en sık kullanılacak yöntemlerden biridir. Bu yöntemle, özellikle soru kökü olan bir atasözünün sınıfa yöneltilmesiyle, öğrencinin dikkati konu üzerine çekilir. Alınan cevaplardan da öğrencinin o konudaki bilgi seviyesini tespit edilir ve öğrenci, atasözünün doğru anlamını tespit edecek şekilde yönlendirilir. Söz gelimi, “*Tok ne bilir açın halinden?*” atasözünün anlamına ilişkin öğrencilerin düzeyine uygun düşecek şekilde gerçekleştirilen bir soru-cevap yöntemi sonrasında hedeflenen değerlerin öğrencilere kazandırılması mümkün olacaktır.

B. *Grup Çalışması ve Tartışma Yöntemi:* Bu yöntem, öğretmen rehberliğinde belirli hedef ve davranışları gerçekleştirmek, bazı bilgi ve becerileri kazandırmak amacıyla bir araya gelmiş grupların tartışmalarına dayanır (Aydın, 2004, s. 138). Bu yöntemde öğretmen-öğrenci, öğrenci-öğrenci arasında dinamik bir etkileşim söz konusu olduğundan, öğrencilerin din ve ahlakla ilgili tecrübe ve bilgi birikimlerini paylaşımları açısından da etkilidir (Akyürek, 2009, s. 138).

Bu yöntemle, söz gelimi, “*Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır*” gibi öğrenciler için tartışma konusu olabilecek bir atasözü ortaya atılır ve bu atasözü etrafında tartışma gerçekleştirilir. Öğrenciler bu yöntemle farklı görüşler ileri sürerek konunun en doğru çözümünü bulmaya çalışırlar. Bu sırada farklı görüşlere açık ve hoşgörülü olmak, empatik davranabilmek gibi sosyal becerilerini geliştirme imkânı da bulmuş olurlar. Ayrıca atasözleri; serbest tartışma, küme çalışması, fısıltı grupları gibi birçok tartışma biçimi için elverişli bir konu alanını oluşturur.

- C. *Örnek Olay Yöntemi*: Örnek olay incelemesi yöntemi, öğrencilerin bir olay hakkındaki gerçek ve geçerli bilgileri analiz ederek ve değerlendirmeler yaparak elde etmelerini sağlayan bir yöntemdir (Hesapçıoğlu, 1994, s. 222). Bu yöntemle, sorun analiz edilip ortaya konulurken, insanî problemleri kişiselleştirmeden çözüme kavuşturmak mümkün olur.

Atasözleri bağlamında söz gelimi, “*Kötülük her kişinin, iyilik er kişinin kârı*” atasözü çerçevesinde belli kişileri rencide etmeden, fakat bu olayı yaşayan kimseyle de empati kurarak bunu gerçekleştirmek mümkün olacaktır.

- D. *Dramatizasyon Yöntemi*: Öğrencilerin, öğrenilmesi amaçlanan belli bir konuyla ilgili olarak, bir yaşantıyı, bir olayı, bir fikri, oyunsu süreçlerle canlandırmasına dayalı bir öğretim yöntemidir (Doğan ve Tosun, 2003, s. 243). Burada öğrenciler kendilerini belirli kişilerin yerine koyarak çeşitli olay ve ilişkileri canlandırırlar.

Drama etkinlikleri ile öğrenciler, toplumsal yaşamda karşılaşılan çeşitli ilişkileri somut bir biçimde görebilir. Bu durum elbette ki, dinin ve ahlakın da günlük yaşamdaki etkilerinin görülmesine yardımcı olacaktır (Ak-yürek, 2009, s. 187). Söz gelimi, “*Cahile söz anlatmak, deveye hendek atlatmaktan zordur*” atasözü çerçevesinde gerçekleştirilecek bir dramatizasyon etkinliğiyle, öğrencilerin hem birtakım değerleri kazanması, hem de bunu gerçekleştirirken empati ve hoşgörü gibi becerilerinin gelişmesi mümkün hale gelecektir.

### **Araştırmanın Yöntemi**

Bu çalışma, betimsel tarama modelinde yapılan bir araştırmadır. Atasözlerindeki dinî ve ahlakî unsurları içeren atasözlerini tespit etmeye yönelik doküman analizine dayanmaktadır.

Araştırmada, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan bilinen en kapsamlı eserlerden biri olan Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eseri en önemli örnekleme oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* ve İskender Pala'nın *Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözleri* adlı eserleri de örnekleme oluşturan diğer kaynaklardır.

Araştırmada, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan bilinen en kapsamlı eserlerden biri olan Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eseri, Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* ve İskender Pala'nın *Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözleri* adlı eserleri esas alınmıştır.

Elde edilen kaynaklar incelenerek, dinî ve ahlakî içeriğe sahip olan atasözleri tespit edilmiştir. Atasözlerinin seçilmesinde, taşıdıkları dinî ve ahlakî mesajın yanı sıra didaktik etkisi olması, düstur edinilmesi, toplumun büyük kesimini ilgilendirmesi ve özellikle de öğrencilerin anlayış kapasitelerine uygun olması gibi özellikleri taşıması göz önünde bulundurulmuştur.<sup>1</sup>

## **Bulgular ve Yorumlar**

### **Dinî Motifler<sup>2</sup>**

Atasözleri içerisinde İslam dininin iman, ibadet ve ahlak alanlarına ilişkin çok sayıda motif bulunmaktadır. Bu atasözlerinden, eğitim ortamlarında kullanılabilecek olan bazısına aşağıda yer verilmiştir.

**Allah İnancı:** Allah'tan ümit kesilmez. / Allah dağına göre kar verir.

Allah inancı, bireysel olarak fertleri etkileyip geliştirdiği gibi, topyekûn olarak

<sup>1</sup> Bu hususta, tüm atasözlerinin olumlu mesaj taşımadığı fikri akla gelebilir. Gerçekten de atasözlerine bakıldığında, toplumdaki herkes tarafından benimsenmeyen ya da anlam bakımından birbirine zıt yarğılar ifade eden sözlerin de bulunduğu görülmektedir. Ne var ki atasözleri, kaynağını hayatın içerisinden aldığı için, karşılaşılan her türlü olaydan hareketle söylenmiş olması mümkündür. İnsanların da olaylara verdikleri tepkiler çeşitli olduğundan, herkesten her şartta ideal davranış örnekliliği beklemek gerçekçi değildir. Bu noktada, vaktiyle bazı kişiler tarafından belli bir durum için söylenmiş olan olumsuz ifadelerin, zaman içerisinde dilden dile aktararak günümüze ulaşmış olmasının muhtemel olduğu ifade edilmelidir. Ancak bu durum, elbette ki o ifadenin toplumca onaylandığı anlamına gelmemektedir (Daha detaylı bilgi için bkz. Üstüner, 2002). Bu durumda ideal olan, az sayıdaki bu ifadeler yerine; toplumun kodlarına yerleşmiş, hâkim bir yeri olan, dini ve ahlaki değer taşıyan sözlerimizi esas almaktır.

<sup>2</sup> Burada seçilen dinî motiflerin, DKAB ders programları gözden geçirilerek hemen hemen her kademede işlenen Allah inancı, kaza-kader ve bu konular etrafında yoğunlaşan kavramlardan oluşmasına dikkat edilmiştir. Bunun yanında söz konusu dinî motiflerin aynı zamanda atasözlerinde en sık vurgulanan motifler olması göz önünde bulundurulmuştur.

da medeniyeti geliştirir. Nitekim köklü, güçlü ve sağlam bir millet olma sürecinde, kültürün en önemli unsurlarından biri olarak dinin rolü çok büyüktür. Dinin özünü ve esasını ise, doğru bir Allah inancı oluşturur.

Allah’a inanma duygusu, Müslüman oldukları tarihten bu yana Türkleri “Türk” yapan çok güçlü ortak bir dinî değer olmuş ve bu durum da, hiç şüphesiz Türklerin günlük yaşamlarına ve atasözlerine yansımıştır. Başaran’ın (1994), Tülbentçi’nin (1977) *Türk Atasözleri ve Deyimler* eserini temel alarak yaptığı araştırmaya göre, 936 atasözü ve deyimde 163 çeşit dinî terim yer almaktadır. Bunlardan da “Allah” kelimesi 156 yerde geçmektedir (bkz. Başaran, 1994, s. 4). Allah kelimesinin geçtiği bu atasözlerinin her birinde bir dinî değer vurgulanmaktadır. Burada örnek olarak verilen ilk atasözünde, en karmaşık ve zor sanılan durumlarda bile ümitvâr olup çözümü Allah’tan beklemek ve tevekkül etmek anlamı vurgulanmaktadır (Çotuksöken, 1992, s. 46). Kur’an’da da ümitli olmaktan bahseden pek çok ayet bulunmaktadır (bkz. 15:55-56; 30:36; 39:53). Bu ayetlerden birinin anlamı şöyledir: “... Allah’ın lütfundan ümidinizi kesmeyin. Çünkü kâfirler toplumundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.” (12:87).

Bir sonraki atasözü ise: “Allah bir kimseye ancak gücünün yettiği kadarını teklif eder...” (2:286) ayetinden ilham alınarak söylenmiş olsa gerektir. Buna göre, Allah’ın her kişiye ancak dayanabileceği ölçüde yük ve sıkıntı vereceği, bundan fazlasıyla kişiyi yükümlü tutmayacağı anlamı vurgulanmaktadır (Pala, 2010, s. 19).

**Ecel-Ölüm:** Olacakla öleceğe çare bulunmaz. / Ecel geldi cihâne, baş ağrısı bahane.

Anlamları yeterince açık olan bu atasözleri, herkesin ölümlü olduğunu, eceli gelen kimse için yapılacak bir şey olmadığını, bu konuda Allah’ın takdirinin gerçekleşeceğini vurgulamaktadır (Çotuksöken, 1992, s. 111).

Kur’an’da da ölümle ilgili pek çok ayet bulunmaktadır (bkz. 4:78; 6:60-62; 39:30; 29:57). Atasözlerine ilham kaynağı olan bir ayetin anlamı ise şu şekildedir: “Her nefis ölümü tadacaktır...” (21:35). “Ne kadar yaşarsan yaşa, sonunda mutlaka öleceksin...” (Ebû Nuaym, 1967: 253) hadisi de atasözlerinin içeriğiyle aynen örtüşmekte ve ecelden kaçışın olmadığını ifade etmektedir.

**Hak-Batıl:** Hak gelince batıl gider.

Bu atasözü, “Hak geldi, batıl yok oldu. Çünkü batıl daima yok olmaya mahkûmdur.” (17:81) ayetinin meali olarak atasözlerimiz arasına dâhil olmuş-

tur. İslam’a uygun olmayan her şeyin Allah katında geçersiz olduğu ve bunun er ya da geç ortadan kalkıp, hakkın vuku bulacağı vurgulanmaktadır. Benzer bir ayetin meali şöyledir: “... Allah batılı mahveder ve sözleriyle hakkı gerçekleştirir...” (42:24). Bu anlamlara benzer farklı atasözleri şu şekildedir: *Hakk’tan gelen haktır; inanmayan ahmadır; Hak deyince akarsular durur; Hakkı tanıyan batıla baş eğmez* (Gölpınarlı, 1977, s. 147).

**Kaza-Kader:** Kazaya rıza gerek.

Başaran’ın (1994) tespitine göre; 936 atasözünde geçen 163 çeşit dinî terimden 11’i alınyazısı, kader ve kaza terimleriyle ilgilidir (bkz. Başaran, 1994, s. 4-5). Bu atasözlerinde İslam inanç esaslarından biri olan, kaza-kadere iman vurgulanmaktadır. Örnek verilen atasözünde ise, kişilerin her durumda elinden geleni, üzerine düşeni yapmakla yükümlü olduğu, bundan sonrasında ise Allah’ın takdirinin gerçekleşeceğine işaret edilmektedir. Dolayısıyla, Allah’ın takdirine rıza göstermek gerektiğini belirtmek için söylenmiş bir atasözüdür (Pala, 2010, s. 192).

Kur’an’da da kaza-kader inancı ile ilgili pek çok ayet mevcut olup (bkz. 6:59; 54:49-50; 57:22-23) bunlardan birinin anlamı şöyledir: “De ki: ‘Allah’ın bizim için yazdığından başkası bize asla isabet etmez. O bizim Mevla’mızdır. Onun için müminler yalnız Allah’a güvenip dayansınlar’.” (9:51).

**Rızık:** Kısmetinde ne varsa, o çıkar kaşığında.

Kişiler çalışıp çabaladıktan sonra ne kadar kazanacaklarını bilemezler, ancak Allah’ın kendilerine bahşettiği kadarına sahip olabilirler. Yani umduklarına değil, sadece Allah’ın onlara nasip ettiğine kavuşabilirler (Pala, 2010, s. 200). Zira rızıkları veren Allah’tır ve Kur’an’da pek çok ayette Allah’ın rızık dilediğine bolca, dilediğine ise dar bir şekilde verdiği belirtilmektedir (bkz. 30:37; 34:36-39; 39:52; 42:12). Dolayısıyla bahsedilen atasözlerinde de Allah’ın takdirine, kişinin kendi kısmetine razı olması gerektiği anlamı vardır. *Kismetse gelir Hint’ten, Yemen’den; kismet değilse ne gelir elden* atasözünde ise, tüm âlem karşı koysa da Allah’ın takdirinin o kişiye ulaşacağı anlamı vardır. Bu atasözü de rızık konusunda gerçekçi olmanın yanında ümitvâr olmanın da önemini vurgular. Bu atasözüyle benzer anlamı taşıyan bir hadis şöyledir: “İnsanoğlu ölümden kaçır gibi rızıkta kaçsa, ölümün ona ulaştığı gibi rızık da ona ulaşır, onu bulur.” (Ebû Nuaym, 1967: 90).

**Sabır:** Sabreden derviş muradına ermiş.

Bu atasözü, sabreden, sabırla bir işe girişen ve dayanan yoksulun sonunda muradına erdiğini bildirdiği gibi; tasavvuf yoluna girip sabreden dervişin de sonunda umduğu mertebeye ulaşmasını ifade eder (Gölpınarlı, 1977, s. 282). Genel anlamda alındığında ise, hayatta karşılaşılan engeller karşısında yılmayıp direnmenin neticesinde, istenilenin elde edilebileceğine işaret eder. Nitekim tasavvuf yoluna giren derviş de, pek çok sıkıntıya göğüs germek durumundadır. En nihayetinde arzu edilen olgunluk derecesine ulaştığında ise artık muradına ermiş olur. *Sabır acı, meyvesi tatlıdır* atasözü de bu sabrı gösterme sürecinin zorluğuna, sonunun ise ferahlığına işaret etmektedir.

Sabır, İslam’da da çok faziletli kabul edilen değerlerden biri olup, öneminden ötürü Kur’an’da sıklıkla namazla birlikte anılmaktadır (bkz. 2:45,153; 20:130; 31:17; 50:39). Örneğin bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım isteyin. Şüphe yok ki Allah, sabredenlerle beraberdir.” (2:45).

**Tevekkül:** Atını sağlam kazığa bağla, ondan sonra Allah’a ısmarla.

Müslümanlar arasında en fazla yanlış anlaşılan kavramlardan biri tevekküldür. Zira bazı Müslümanlar bir işi başıboş bırakarak sonuçlanmasını beklemektedir. Hâlbuki İslam’da tevekkül; bir işin, istenen sonucu vermesi için gereken her türlü şeyi yaptıktan sonra, sonucun hayırlı ve uygun olması yolunda Allah’a güvenmek ve dayanmaktır (Gölpınarlı, 1977, s. 337). Nitekim devesini başıboş bırakıp mescide gelen kişiye Hz. Peygamber, “Deveni bağla sonra Allah’a emanet et.” (Tirmizî, 1962: B.60) buyurmuştur. Dolayısıyla bu hadisten tercüme edilerek atasözü haline gelen bu söz, yanlış tevekkül anlayışının önüne geçmek için söylenmiş olsa gerektir.

Kur’an’da da tevekküle sıklıkla yer verilir ve hemen her surede bulunan: “... o halde müminler ancak Allah’a güvenip dayansınlar...” ayetiyle tevekkülün, müminlerin önemli vasıflarından biri olduğu vurgulanır (bkz. 3:122, 159-160; 4:81; 5:11; 8:2; 11:56; 73:9).

### Ahlâkî Motifler<sup>3</sup>

Atasözleri içerisinde insanların günlük yaşamlarıyla iç içe olan pek çok ahlâkî değere de yer verilmektedir. Bu atasözlerinden, eğitim ortamlarında kullanılacak bazı atasözlerine aşağıda yer verilmiştir.

<sup>3</sup> Burada seçilen ahlâkî motiflerin belirlenmesinde MEB Değerler Eğitimi Projesinin hedefleri ve öngördüğü temel değerler göz önünde bulundurulmuştur. Bunun yanında söz konusu ahlâkî motiflerin aynı zamanda atasözlerinde en sık vurgulanan motifler olmasına özen gösterilmiştir.

**Adalet:** Alma mazlumun âhını, çıkar âheste âheste.

Mazlum, güçsüz ve çaresiz kimsedir. Kendisine zulmedildiğinde, elinden gelen tek şey beddua etmektir ve mazlumun bu bedduası, Allah katında karşılıksız kalmaz, zalime ulaşır. Dışarıdan bakıldığında yapılan kötülükler, yapanın yanına kalmış gibi görünse de, sonradan bu kötü kişilerin çok zor duruma düştükleri görülmektedir (Pala, 2010, s. 21-22). *Ah alan onmaz* atasözü bu kimselerin kötü sonuna işaret etmektedir.

Kur'an'da, tüm işlerde adaletle hükmetmenin önemini vurgulayan ve zulmetmekten sakındıran çok sayıda ayet bulunmaktadır (bkz. 4:135; 5:8; 9:109; 11:18; 12:23; 38:26). Ancak bu atasözüne ilişkin bir ayetin anlamı şöyledir: “Sakin Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma. Ancak, Allah onları cezalandırmayı, korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı güne erteliyor (14:42). Buna benzer bir hadis de şudur; “Mazlumun bedduasından kork. Çünkü mazlumun bedduası ile Allah arasında hiçbir engel yoktur.” (Buhari Zekâk: 63).

**Dayanışma:** Nerde birlik, orda dirlik.

İnanç, duygu, düşünce, mutluluk ve keder gibi toplum hayatını yakından ilgilendiren hususlarda birlik ve beraberliğin büyük önemi vardır. Zira belli bir düzenin devamlılığı, ancak birlik ve beraberlik ruhu ile sağlanır. Örneğin, aynı fikir ve inanç çevresinde bir araya gelen kişiler, parçalanmış gruplardan daha güçlü, uzun ömürlü, düzenli ve huzurlu birliktelikler sağlarlar (Pala, 2010, s. 229). Zira yapılacak her işte dayanışma içerisinde olmak, insanlara güç, kuvvet ve moral sağlar. Bu bağlamda nerede birlik sağlanmışsa, orada dirlik sağlamak ve dolayısıyla güzel sonuçlar elde etmek mümkün olacaktır.

İslam'da da dayanışmaya önem verilmiş, cemaat olma bilinci aşılarmaya çalışılmıştır. Nitekim Müslümanların tek bir vücut olması, parçalanıp dağılmaması için bir ayette şöyle buyrulmuştur: “Hepiniz toptan Allah’ın ipine sarılın, parçalanıp ayrılmayın...” (3:103). Aksi takdirde birlik sağlanmadığında varılacak sonun ne olduğunu yine bir başka atasözü açıklamaktadır: *Sürüden ayrılanı kurt kapar*. Bu atasözü de muhtemelen Hz. Peygamber’in şu hadisinden esinlenerek söylenmiştir: “Birlik olmaya bakın. Çünkü sürüden ayrılan koyunu mutlaka kurt yer.” (Ebû Dâvud Salât: B. 46).

**Güven:** Emanete hıyanet olmaz.

Emanete sadık kalmak, güvenin eseridir. Kişiye emanet edilen bir söz, iş, eşya gibi şeyler, onun namusu sayılır ve kişi, onu korumakla yükümlüdür. Aksi takdirde o kişinin, kendisine güvenen insanlar nezdinde itibarının kalmayacağını ifade eden bir atasözüdür (Pala, 2010, s. 105).

İslam'da da güvenilir olmak son derece önemli görülen ahlakî değerlerden biridir. Kur'an-ı Kerim'de emanete riayet etmek ve güvenilir olmakla ilgili pek çok ayet bulunmaktadır (bkz. Kur'an, 2:283; 3:75; 3:161; 70:32).

Hız. Peygamber de bu konuda en güzel rol modeldir. Zira onun vasıflarından biri de "el-Emin"dir. Hız. Peygamber: "Münafığın alameti üçtür: Konuşunca yalan söyler, söz verince sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiğinde de ona hıyanet eder." (Buhârî İman: 25) buyurmaktadır. Buna göre emanete ihanet etmek, güvenilir olmamak, İslam'ın hiç hoş karşılamadığı hatta inanç bağlamında kâfirden bile daha aşağı seviyede olan münafıkların alametlerinden biri olarak gösterilerek, Müslümana yaraşan bir davranış olmadığı ifade edilmiştir.

**Kanaat:** Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz.

Kimi insanlar elindekiyle yetinmeden, her arzu ettiklerine hemen ulaşmak isterler. Oysa bir işte başarı, adım adım gerçekleşir. Az olan şeylerin çoğalmasının, ancak düzenli ve iyi niyetli çalışmalar neticesinde gerçekleşeceğini belirten bir atasözüdür (Çotuksöken, 1992, s. 76). Yine bir başka atasözü; *Kanaat gibi devlet olmaz* da kanaatin en tükenmez hazine olduğunu ifade etmektedir. Zira kendi hakkına ve nasibine razı olmayan açgözlüler, devamlı bir çırpınma ve tedirginlik içinde olurlar ve hiçbir zaman arzu ettiklerine ulaşamazlar (Pala, 2010, s. 38). Bu nedenle; *Azıcık aşım, kaygısız başım* diyen atalarımız, sıkıntı çekerek elde edilecek zenginlikler yerine, kanaat ile beslenen orta halli bir geçimi yeğlemişlerdir.

Kur'an'da Allah, dünya hayatına tamah eden Yahudileri kınayarak şöyle buyurmaktadır: "Ant olsun ki, onları dünya hayatına karşı insanların en düşkünleri olarak bulursun, hatta müşriklerden bile düşkünlüdürler. Onların her biri bin yıl yaşatılmak isterler..." (2:96). İslam'da kişiler, dünya malı için hırstan ve mal kaygısından sakındırılmakta ve kanaatkâr olma yolunda teşvik edilmektedirler. Hız. Peygamber buna ilişkin şöyle buyurmuştur: "Hakiki zenginlik, çok mala sahip olmak değil, kanaatkâr olup müstağni yaşamaktır (İmam Nevevî: 189).

**Nezaket:** Her şey incelikten, insan kabalıktan kırılır.

İnsanlar arası ilişkilerde tasvip edilen önemli özelliklerden biri de, insanlara karşı nazik olmaktır. İnsanlara karşı katı ve kaba olmak, onların kalbini kırar ve kalp kırığının onarılması çok güçtür. Nitekim bundan sakındıran bir başka atasözünde belirtildiği üzere *Gönül hak binasıdır ya da Gönül yıkan Tanrıya ermez*. Bu nedenle gönülleri incitecek söz ve davranışlardan kaçınmak gerekir. Bu konuda en iyi terbiye edilmiş örnek kimse, Hız. Peygamber'dir. Zira buna ilişkin bir ayette: "Allah'tan bir rahmet dolayısıyla, onlara yumuşak davrandın.

Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar çevrenden dağılır giderlerdi...” (3:159) buyrulmaktadır.

**Tasarruf:** Damlaya damlaya göl olur.

Küçük tasarrufların, birike birike büyük sermayeleri oluşturacağı; küçüktür diye ihmal edilen her şeyin de büyük kayıplara yol açacağına işaret eden bir atasözüdür (Pala, 2010, s. 79-80). Tasarrufun önemine işaret eden bir başka atasözü de şudur: *Her çok azdan olur*.

Savurganlık İslam’da hiç tasvip edilmeyen bir davranıştır. Kur’an’da israftan sakındırmaya ilişkin pek çok ayet bulunmaktadır (bkz. 4:6; 6:141; 17:26-29; 25:67). Bu ayetlerden birinin anlamı şöyledir: “... Yiyecek için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (7:31).

**Tevazu:** Alçak uçan yüce konar, yüce uçan alçak konar.

Alçak gönüllü kimseler, toplum içinde daima sevilip sayılırken; kendini herkesten üstün gören kimseler, toplumdan dışlanırlar. Zira Allah, büyüklük taslamayıp, mütevazı olan kimseleri hem kendi katında hem de insanlar arasında yüceltir (Pala, 2010, s. 17). Alçakgönüllü olmak Kur’an’ın da emridir: “Rahman’ın has kulları o kimselerdir ki yeryüzünde mütevazı bir şekilde yürürler...” (25:63). Bir başka ayette ise Allah, mütevazı kullarını müjdelemektedir: “... Öyleyse O’na teslim olun. (Ey Muhammed!) O ihlaslı ve mütevazı insanları müjdele!” (22:34).

Hız. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Kim Allah için alçakgönüllü davranırsa, kuşkusuz Allah da onun derecesini yükseltir.” (Müslim Birr: 69).

### **Sonuç ve Öneriler**

Atasözleri, toplumun dününde, bugününde ve yarınında geçerli olan yaşama biçimlerine ve ahlak kurallarına ışık tutmakta ve toplum düzeninin temel niteliğini belirlemektedir. Zira engin tecrübelerin birikimi olan atasözleri; derin bir anlayışı, bakış açısını ve ince bir mantığı yansıtmaktadır. Bu yönüyle atasözleri, geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli bir yer tutmaktadır.

Çalışmamız sonucunda, atasözlerinin muhteva bakımından din ve değerler eğitimine oldukça zengin kaynak sağladığı tespit edilmiştir. Nitekim atasözleri; Allah inancı, peygamber inancı, kader-kaza, tevekkül, sabır, yardımlaşma, birlik-beraberlik, sevgi, saygı, güven, danışma, dayanışma, adalet, tevâzu, nezaket, tasarruf, hediyeleşme, tasarruf gibi pek çok dinî ve ahlakî değer sunmakta-

dır. Bu sonucu destekleyen diğer bazı araştırma sonuçlarından da bahsedilecek olursa; Başaran'ın (1994) yaptığı araştırmaya göre, 936 atasözü ve deyimde 163 çeşit dinî terim yer almaktadır. Bunlardan da “Allah” kelimesi 156, şeytan 35, Tanrı 26, hac-hacı 24, sabır 24, din 23, kul 23, cehennem 22, cennet 20, minare 20, imam 19, abdest 14, kıyamet 11, namaz 10, kurban 9, kader-kaza 8, kabir 8, mescit 7, takdir 7, hak 6, tövbe 5, zekât 4, peygamber 4, oruç 3 yerde geçmektedir (Sonuçların daha detaylı açıklaması için bkz. Başaran, 1994, s. 4-6). Bulut (2011) da, temel aldığı üç atasözü sözlüğünde 61 değeri yansıtan 506 atasözü tespit etmiştir. Bulut, elde ettiği değerler formuyla, atasözlerinin ilettiği değerlerin eşleşme durumunu ortaya koymuştur. Buna göre kısaca öne çıkan bazı değerlerden bahsedilecek olursa: Dostluk (% 7,11); doğru ve yerinde konuşma (% 5,92); tutumluluk/kanaat (% 5,73); çalışkanlık/gayret etme (% 4,34); sabırlı olma(%3,55); iyi olma/iyilik yapma (% 3,35); dayanışma (% 2,76); saygı (% 1,97); sevgi (% 1,38) şeklindedir (Sonuçların daha detaylı açıklaması için bkz. Bulut, 2011, s. 99-100). Tüm bu sonuçlar bağlamında din dilinin kendine has soyut özelliği de göz önünde bulundurulduğunda, atasözlerinin dinî ve ahlakî kavramların öğretiminde de yararlı olacağı açıktır. Zira atasözleri doğrudan dinî ya da ahlakî bir kavramı taşıdığından, atasözü üzerinden kavram analizi ve değerlendirmesi yapmak mümkündür (Daha detaylı bilgi için bkz. Akyürek, 2004, s. 24-25, 169-172). Nitekim gerek DKAB öğretmenlerinin soyut kavramları anlatmakta gerekse öğrencilerin bu konuları anlamakta güçlük yaşadıkları gerçeği araştırmalarla ortaya konulmuştur (Dodurgalı, 1998, s. 28; Kaya, 1998, s. 246).

Muhteva özellikleri dışında atasözleri, insana yakışmayan olumsuz davranışları eleştirel fakat yapıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunun yanında atasözleri, pek çok öğretim yöntem ve teknikleriyle kullanılmaya da son derece elverişlidir. Öte yandan, atasözleri öğrencilerin hayal dünyasını ve edebî zevkini de geliştirerek estetik duygularını besler, belleğini genişletir, olumlu değerleri içselleştirmesini sağlar ve millî kültür ve gelenek bilincini artırır.

Eğitim-öğretim bağlamında ortaya konulan özelliklerinden de anlaşılacağı üzere, atasözleri genel eğitim sürecinde, özellikle de din ve değerler eğitimi bağlamında başvurulması gereken önemli materyallerdir. Dolayısıyla, öğretim içeriğine ve sürecine katkı sağlayacağı düşünülen atasözleri tespit edilmeli ve ders kitaplarında yer ayrılarak öğrencinin dikkatine sunulmalıdır. Bunun yanı sıra, diğer ders kitaplarındaki metinlerde geçen mevcut atasözleri ve bu atasözlerinin içeriklerine ilişkin çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda değerler eğitiminin hedefleri de gözetilerek birbirine zıt ya da olumsuz anlam taşıyan

atasözleri revize edilerek onların yerine olumlu değer taşıyan atasözleri tercih edilmelidir. Son olarak, bu konuyu farklı ve çok yönlü açılardan ele alan başka çalışmaların da yapılmasının, konunun önemini ortaya koyması ve literatüre katkıda bulunması açısından son derece yararlı olacağı kanaatindeyiz.

## **Kaynaklar**

- Aksoy, Ö. A. (1991). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (4. bs.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Akyürek, S. (2004). *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Akyürek, S. (2009). *Din Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Altun, M. (2004). Türk Atasözleri Üzerinde Sentaktik Bir İnceleme. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(21), 79-91.
- Aşıkoğlu, N. Y. (1998). Toplum Hayatımızda Dinin Yeri ve Din Eğitiminin Önemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 45-49.
- Aydın, M. Z. (2004). *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Başaran, S. (1994). *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Bilgin, B. (1987). *İslam'da Çocuk*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Buhârî, M.b. İ. (1897). *El-Camiu's-Sahih*. I-VIII. İstanbul: yy.
- Bulut, S. (2011). *Atasözlerinin Değerler Eğitimindeki Yeri*. Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Çotuksöken, Y. (1992). *Atasözlerimiz*. İstanbul: Özgül Yayınları.
- Dodurgalı, A. (1998). Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İletişim Problemleri Ve Bazı Teklifler. *Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitim-Öğretiminin Problemleri*, Kayseri: İbav Yayınları, 7-50.
- Doğan, R ve Tosun, C. (2003). *İlköğretim 6. 7. ve 8. sınıflar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Ebû Dâvud, S.b. E. (1967). *Sünen*. I-II. Mısır: yy.
- Ebû Nu'aym, A.b. A. (1967). *Hilyetü'l-Evliyâ*. II-X. Beyrut: yy.
- Erginer, G. (2010). *Atasözlerinde Sosyal Hayat*. Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Feyizli, H. T. (2010). *Feyzû'l-Furkan Açıklamalı Kur'an-I Kerim Meali* (8. bs.). İstanbul: Server İletişim.

- Gölpınarlı, A. (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Hesapçıoğlu, M. (1994). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- <http://tez2.yok.gov.tr/>. (Erişim: 10.12.2012).
- Kaya, M. (1998). Eğitimde Program Geliştirme Sürecinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının Geliştirilmesi İhtiyacı. *Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitim-Öğretiminin Problemleri*, Kayseri: İbav Yayınları, 227-258.
- Kurt, İ. (1991). *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nevevî, İ. (2008). *Riyazu's-Salihin Muhtasar*, İstanbul: Işık Yayınları.
- Sa'd, İbn. *Tabakât*. I. yy.
- Müslim, İ. (1973). *Sahih-i Müslim* (Ahmed Davudoğlu, Çev.). İstanbul: Sönmez Neşriyat Yayınları.
- Pala, İ. (2010). *Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözleri* (2. bs.). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tirmizî, İ. (1992). *Sünen-i Tirmizî* (O. Zeki Mollamehmetoğlu, Çev.). İstanbul: Yunus Emre Yayınevi.
- Tülbentçi, F. F. (1977). *Türk Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: y.y.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstüner, A. (2002). Olumsuz Yargılı Atasözleri. *Türk Dili*, 601, 35-42.

## Utilizing Religious and Moral Notions of Turkish Proverbs in Educating and Teaching Area

Semra ÇİNEMRE\*

### Abstract

The main aim of this article is to make a content analysis on how to utilize Turkish proverbs which have a lot of religious and moral values to be used in educating and teaching areas. With this aim, some of them which have religious and moral notions are determined first by scanning main sources for proverbs. Subsequently, the defined proverbs are classified according to their presumed religious and moral values. When classifying the proverbs, it is taken into consideration to be a good example for the referred value and to be able to associate it with religious references which they are based on. At the end of the study, it is clear that proverbs include many great religious and moral values; and considering their educational features and being convenient to be utilized in divergent strategies, they are also important materials to be applied in educating-teaching environment, particularly in areas of religion and values education.

### Introduction

Turkish proverbs are not expressions which appeared all of a sudden; on the contrary, they are yields of centennial experiences of the society. With bearing heavy traces of the culture, they have always set a good example for wisdom. As

\* Research Assistant, Karadeniz Technical University, Faculty of Theology, Department of Religious Education

**Address for correspondence:** KTÜ İlahiyat Fakültesi, Çimenli Kampüsü, Trabzon.

**E-mail:** semra\_c.emre@hotmail.com

a matter of fact, Islam has great effect on our proverbs as well as on our tradition, custom, literature and art. In this context, it is clear that proverbs, especially with their religious and moral notions, have important messages for currentt and future generations.

Aksoy (1991) categorizes proverbs under seven parts: 1. Proverbs explaining the appearance of social events, 2. Proverbs reminding us to take lessons from social events, 3. Proverbs indicating existences of natural events, 4. Proverbs giving directly moral messages and advices, 5. Proverbs guiding people with some philosophical and wise thoughts, 6. Proverbs informing about customs and traditions and 7. Proverbs indicating certain beliefs (Aksoy, from: Kurt, 1991, p. 3). As understood from this classification, proverbs cover a wide range of area and can be important subjects of study in many respects; not only in terms of linguistics studies; but also many areas such as psychology, sociology, philosophy, history, ethics and education (Aksoy, 1991, p. 131; Altun, 2004, p. 90). Nevertheless, among 61 postgraduate theises done on proverbs in our country between years of 1989-2012, just three are related to religious perspective and the rest are mostly connected to the literature (<http://tez2.yok.gov.tr/>). On account of this apparent need in this field, it is aimed in this study to set forth how proverbs can be used in educating-teaching area with their many great religious and moral messages.

### **Proverb: Concept and Characteristics**

Proverbs are anonymous, short, concise and stereotyped expressions which carry the heritage of ancestors, and consist of observations, attitudes and behaviors that society has undergone over the centuries (Türk Dil Kurumu [TDK], 1998, p. 155). In other words, they are some general rules in the form of advice or wise words as a result of aged experiences of our ancestors (Pala, 2010, p. v).

Having been used for many centuries, proverbs have taken meter and rhymes. In this context, one of their common feature is being mainly literary expressions (Pala, 2010, p. 5). Besides, Turkish proverbs take their place among world's oldest proverbs (Çotuksöken, 2002, p. 10-12). They are also anonymous and common property of the people because it is no longer obvious who said them first (Pala, 2010, p. 6). Another important characteristic of the Turkish proverbs is their significant religious content. Indeed, when the origins of proverbs were studied, it can be clearly seen that, many of them are based on principles of Is-

lamic belief, worship and morality (Aşıkoğlu, 1998, p. 45). Even some phrases and terms are exactly taken from Islam (Başaran, 1994, p. 2). In brief, proverbs generally reflect basic characteristics and values of the people who speak that language (Bulut, 2011, p. 63; Erginer, 2010, p. 6).

### **Proverbs and the Area of Education/Teaching**

Proverbs include many educational theories and also various learning concepts such as discipline, individual differences and intelligence in learning, motivation and learning needs (Kurt, 1991, p. 46). In this context, it can be seen that, proverbs contribute significantly to learning activities when systematically handled (Bilgin, 1987, p. 122). It is especially important for a versatile course like Religious Culture and Moral Knowledge to apply a wealth of content and method for effectivity of religious teaching (Akyürek, 2009, p. 124). In this section, it will be analyzed in two titles that how proverbs can contribute to the teaching methods.

### **Expression Features of Proverbs in Terms of Education**

Some narrative features of proverbs are:

- A. Direct and Indirect Expression:* In some proverbs the meaning is quite clear, so that message can be easily and immediately understood. But, in some proverbs message is given indirectly.
- B. Sampling Expression:* In some proverbs an event or an observation is shown as an evidence for a judgment.
- C. Comparative Expression:* In some proverbs, giving place to comparison, it is intended to make a fundamental judgment.
- D. Wisdom Expression:* Proverbs usually offer a wisdom perspective rather than an ordinary glance.

### **Teaching Methods in Which Proverbs Can Be Used**

Proverbs are suitable to be used with many teaching methods. Some of them are:

- A. *Question-Answer Method*: This method is one of the most common methods and known also as Sokrates-Method (Aydın, 2004, p. 246). With this method, especially a proverb whose root is a question, can be asked in classroom so that the attention of students is drawn to the topic and the related value.
- B. *Group Study and Discussion Method*: This method is based on accomplishing specific goals with guidance of teacher in a group study or with discussion (Aydın, 2004, p. 138). Because this method is interactive, it is also effective in terms of sharing experiences and knowledge about religion and morality (Akyürek, 2009, p. 138).
- C. *Case Study Method*: Case study method provides students to make an event analysis and assessment about a current event (Hesapçioğlu, 1994, p. 222). With this method, it is easy to develop problem-solving strategies empathizing with others and also without offending anyone.
- D. *Method of Dramatization*: This method is students' playful animation of a particular subject matter, an idea or an event that intended to be learned (Doğan and Tosun, 2003, p. 243). With drama activities, students can see relationships encountered often in social life. This can also help students to see in classroom, religious and moral examples that are seen commonly in daily life (Akyürek, 2009, p. 187).

### Method of Research

This study is conducted in the descriptive model. It is based on document analysis method to detect proverbs which include many and diverse religious and ethical elements. The most important sample in the study is, one of the most comprehensive works in this field, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* from Omer Asim Aksoy. In addition to this, the other sample is *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* from Abdülhak Gölpinarlı and *Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözleri* from İskender Pala. By examining these sources, religious and moral proverbs are identified within the content. By selecting proverbs, besides carrying religious and moral messages, it is also taken into consideration to be didactic, good example for majority of the society and appropriate for the understanding capacities of children.

## Findings and Commentary\*

### Religious Notions

Proverbs include numerous notions of Islamic faith, worship and morality.

**1. Belief in Allah:** Do not stop hoping from God. (Allah'tan ümit kesilmez)

Belief in God has been a primary and powerful religious value since Turks' acceptance of Islam. According to Başaran's study (1994) which depends on Tülbentçi's work (1977), among 936 Turkish proverbs and idioms in which there are 163 religious terms, "Allah" is the most common word with use in 156 of them (Başaran, 1994, p. 4).

In this example, it is emphasized that even in the most complicated and difficult situations it is important to trust in Allah and be hopeful to find a solution (Çotuksöken, 1992, p. 46). In this context there are many verses also in the Quran (12:87; 15:55-56; 30:36; 39:53).

**2. Fatality-Death:** When death comes, headache is excuse (Ecel geldi cihâne, baş ağrısı bahane)

This proverb emphasizes that everyone is mortal and death comes whenever Allah wants and then no one can do anything (Çotuksöken, 1992, p. 111). In this context there are many verses in the Quran (4:78; 6:60-62; 21:35; 29:57; 39:30) and a hadith (Ebû Nuaym, 1967, p. 253).

**3. True-Void:** When justice comes, specious goes (Hak gelince batıl gider)

This proverb stems exactly from a verse of the Quran (17:81). It emphasizes that everything that is not appropriate in Islam is invalid in the eyes of Allah and must ultimately disappear and true one come instead. There are also same other proverbs in this direction (Gölpınarlı, 1977, p. 147) and besides an other verse in the Quran (42:24).

**4. Fate:** Fate necessitates consent (Kazaya rıza gerek)

According to Başaran, (1994), there are 163 kind of religious terms and 11 of them are about fate among 936 proverbs (Başaran, 1994, p. 4-5). In this example, it is pointed out that everyone must do his best in every situation, afterwards everything happens anyway according to the will of Allah (Pala, 2010, p. 192).

\* The proverbs under this subhead were translated literally by the author; it must be noted here that, nevertheless they can not carry the meaning as in the original language. Therefore original forms of proverbs have been also left within the brackets.

In this context there are many verses in the Quran (6:59; 9:51; 54:49-50; 57:22-23).

**1. Sustenance (Rızık):** Whatever is in your spoon, it is your fortune (Kısmetin-de ne varsa, o çıkar kaşığında)

People striven after their hopes, but they can attain only whatever Allah bestows on them (Pala, 2010, p. 200). Some verses and a hadith in this direction are (30:37; 34:36-39; 39:52; 42:12; Ebû Nuaym, 1967, p. 90).

**2. Patience:** Patient dervish reaches his goal (Sabreden derviş muradına ermiş)

This proverb refers that who has patience, can succeed at the end of his work and collect the fruits of patience as desired (Gölpınarlı, 1977, p. 282). The verses in this context are (2:45,153; 20:130; 31:17; 50:39).

**3. Resignation:** Tie your horse safely, afterward entrust it to Allah (Atını sağlam kazığa bağla, ondan sonra Allah'a ısmarla)

This term means in Islam that, after doing all sort of things to get desired results, trust in Allah to get auspicious and appropriate results (Gölpınarlı, 1977, p. 337). For this important concept, there are many verses in the Quran (3:122, 159-160; 4:81; 5:11; 8:2; 11:56; 73:9) and here is also an example from hadiths (Tirmizî, 1962: B.60).

## Moral Notions

Proverbs include also many moral values that are fairly intertwined with the daily lives of people.

**1. Justice:** Malediction of the oppressed would brings suffering (Alma mazlunm âhını, çıkar âheste âheste)

Oppressed is a weak and helpless person. When persecuted, he can do nothing, but just spread the curse. But his curse is not unrequited in the eyes of Allah, this can be later experinced in the lives of people who have persecuted him (Pala, 2010, p. 21-22). In this context there are many verses in the Quran (4:135; 5:8; 9:109; 11:18; 12:23; 14:42; 38:26) and a hadith is (Buhari Zekâk: 63).

**2. Solidarity:** Where there is unity; there is peace (Nerde birlik, orda dirlik)

Togetherness has always great importance, but especially in matters that concern unity of the society such as beliefs, feelings, thoughts, happiness and sorrow; it plays a greater role. For instance; people that come together around the

same ideas and beliefs; have regular, peaceful, strong and long-lasting coexistence than the fragmented groups (Pala, 2010, p. 229). A verse and a hadith in this context are (3:103; Ebû Dâvud Salât: B. 46).

**3. Trust:** Never betray the trusted (Emanete hıyanet olmaz)

Being trustworthy is an important characteristic of a Muslim. Prophet Mohammed is the most beautiful role model in this regard. Indeed, one of his best qualifications is “el-Emin” (trustworth) (Buharî İman: 25). This proverb states in this context that a person who is not reliable has no more credibility in the eyes of the people who rely on him (Pala, 2010, p. 105). There are also many verses about this concept (2:283; 3:75; 3:161; 70:32).

**4. Content:** Those not satisfied with less are not able to get more (Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz)

This proverb states that less things can proliferate with regular and well-intentioned efforts (Çotuksöken, 1992, p. 76). Since the greedy who wants always more and never satisfied with his own right, they will never reach what he has desired (Pala, 2010, p. 38). A verse and a hadith in this context are (2:96; İmam Nevevî: 189).

**5. Courtesy:** Everything is damaged from thinness, but humans from rudeness (Her şey incelikten, insan kabalıktan kırılır)

In human relations, one of the most important features which is approved is to be kind to people. In this context, this proverb states that being rude to people break their heart, and it is very difficult to repair a broken heart. A verse on this concept is (3:159)

**6. Saving:** Drops adds up; creates a lake (Damlaya damlaya göl olur)

It points out that some small savings can turn into a large amount of capital by accumulating in time, and when they are neglected, it can also cause a great loss (Pala, 2010, p. 79-80). This is also an important concept that is also mentioned often in the Quran (4:6; 6:141; 7:31; 17:26-29; 25:67).

**7. Humility:** Flying low perches high, flying high perches low (Alçak uçan yüce konar, yüce uçan alçak konar)

It is stated in this proverb and also in the Quran that Allah glorifies the people who are not arrogant and always modest both in his own eyes and also among the other people (Pala, 2010, p. 17). A verse and a hadith in this context are (22:34; 25:63; Müslim Birr: 69).

### **Conclusion and Suggestions**

At the end of the study, it is determined that proverbs provide very rich sources for the area of religious and values education. Indeed, they offer a wide range of values; such as belief in Allah, belief in Prophets, fate, resignation, patience, solidarity, unity, love, respect, trust, advice, solidarity, justice, humility, courtesy and savings (for more detailed other results see Başaran, 1994, p. 4-6; Bulut, 2011, p. 99-100). In this context, and also when taken into consideration abstract feature of religious language, it is clear that proverbs are convenient to be used especially in teaching religious and moral concepts. Because proverbs include per se religious and moral concepts, it is easy and possible through proverbs to make concept analysis on religion and morality (cf. Akyürek, 2004, p. 24-25, 169-172; Dodurgalı, 1998, p. 28 and Kaya, 1998, p. 246).

Besides their content characteristics, proverbs are also considerably convenient to be used with diverse teaching methods and techniques. On the other hand, proverbs enrich imagination world of students, also nourish their aesthetic senses in development of their literary taste, expand their memories, provide them with tools to internalize positive values and increase their awareness of national culture and tradition.

With all these features, proverbs are important materials to be applied both in overall educational processes, particularly in the area of religious and values education. Therefore, proverbs which are expected to contribute to process of teaching should be determined first and then, present them to the attention of students by placing them in textbooks. Furthermore, different studies and content analyses should be conducted on proverbs which currently exist in the textbooks. In this context, proverbs which have relatively negative meanings or opposite to one another should be revised and instead of them considering goals of values education, and others with positive meaning should be preferred. Consequently, a diverse and multi-faceted studies should be conducted in this area, and thus the literature would be enriched.

**Keywords-** Proverb, Religious value, Moral value, Values education, Educating-teaching area